

Duitse Handelsbetrekkingen met het zwin

C. OOSTKERKE EN HET ZEERECHT VAN HAMBURG IN DE
DERTIENDE EN VEERTIENDE EEUW.

Germain Bonte

"Alsoo scal men och to Ostkerken in Vlanderen dhe hanse holden"
Deze paragraaf uit het zeerecht van Hamburg is de enige vind-
plaats - bij mijn weten - waarin Oostkerke als haven voor de
Hamburgers vermeld wordt.

Dit artikel wil een studie brengen van de vooral Duitse bijdra-
gen over Oostkerke. Eerst zal ik het zeerecht van Hamburg be-
handelen, daarna de handel tussen Hamburg en Vlaanderen schet-
sen om tenslotte de betekenis van Oostkerke af te lijnen.

1. Zeerecht van Hamburg

a. Geschiedkundige schets

Reincke (1) schrijft dat het zeerecht geleidelijk ontstaan
is en voegt erbij dat het daardoor een "onrustige schikking"
heeft.

Het oudste stadsrecht van Hamburg bevat reeds voorschriften
die over het zeerecht handelen. In 1270 wordt in het "Or-
delbook" het zeerecht als dertiende deel uitgebreid behan-
deld. In de laatste jaren van de dertiende eeuw wordt het

zeerecht herschikt: deze versie staat model voor het zeerecht
herschikt: deze versie staat model voor het zeerecht van Lü-
beck in 1299.

In 1301 volgt een nieuwe bewerking die in het "Rotes Stadtbuch" opgeschreven wordt en die overgenomen wordt door Bremen en haar zustersteden.

Het zeerecht draagt dus de volgende data: 1270, de laatste jaren van de dertiende eeuw maar voor 1299 en tenslotte 1301

b. Artikelen die over Oostkerke handelen

Dit zeerecht is gepubliceerd onder andere door Kiesselbach (2), de betrouwbaarste uitgave stelt Reincke (3).

1.a. De raad en de burgers van de stad Hamburg hebben dit scheepsrecht vrijelijk gekozen en uitgegeven.

1.b. Zo onze burger in Vlaanderen komt en veel koopwaren heeft ter waarde van 13 schelling, Engels, of meer, dan zal hij een schelling, Engels, aan de hanze geven en twee penningen, aan Onze Lieve Vrouw Maria.

1.c.

1.d. Van dit geld dat men aldus aan de hanze geeft, zal de olderman en degenen die daar zijn, de twee derden gebruiken naar goeddunken en het derde deel zal men in de pot leggen tot algemeen nut.

2. Te Utrecht, binnen de stad, zal men de hanze houden, alsook zal men ook in Oostkerke in Vlaanderen de hanze houden en nergens elders tenzij de olderman het elders verlegt na beraadslaging met de hanzebroeders.

3.a. Iedereen van onze burgers zal zondags naar de morgenspraak komen op straffe van een boete van twee penningen, Engels, tenzij overmacht of toelating van de olderman.

3. Hij die daar gedaagd werd omwille van een klacht en niet komt, zal beboet worden met 12 penningen, Engels.

ken in wanken d'he
sal men ody to offker
d'he hant holten. also
dat dat sal me
o uwer binne

Do uwer binne
to uwer ap.
me in den hof k'ghe
in den d'w'entel sal
norden na een wille.
ne dat in d'he w'entel
olerna unde d'he d'he
to hant g'he sal de
g'he dat me als
wen. en van d'he
we p'ninghe in wo
radus to hant. ma
uoghe g'he in for
redt sal

lunt maren. so wt
namis uer maren
se. unde we p'ninghe
schilling engus to han
mer. he sal g'he ene
so xij. for. engus oer
so ude copstanes al
den. in h'ent he al
uogher k'unt in sa
g'he g'he. so wt ule
g'he w'k'ent in ule
h'ent oer schipredt
sal van hamw'ent
d'he uogher van d'he

un van
e m'ent
redt
sal

- 4.a. Onze burger zal de andere niet voor de baljuw of voor de schout dagen. Zo hij dat doet zal hij beboet worden met 3 marken, zilver, ten voordele van de stad en zal hij de schade van de andere vergoeden.
- 4.b. De ene zal de andere dagen voor de morgenspraak en daar zal men recht spreken.
5. Men kan geen oordeel bekomen in de morgenspraak tenzij men 5 vereinen stort; . . .

2. Handel tussen Hamburg en Vlaanderen

a. Vlamingen te Hamburg

Het eerste genoteerd contact dateert uit 1238. In een oorkonde verleent Adolf, graaf van Hostein - streek tussen Hamburg en Lübeck - een prijsvermindering aan de handelaars van Aardenburg bij aankoop van tarwe, rogge, gerst en haver (5).

Reincke (6) heeft voor de periode 1270-1343 de Duitse stadsrekeningen en oorkonden onderzocht op posten die slaan op Vlaamse handelaars. Hij vond 258 boekingen waarvan 194 - dit is 75 % - Hamburgs zijn. Zijn studie is dus representatief voor de Hamburgs Vlaamse handel.

Verdeling volgens Vlaamse stad

Reeks	Stad	Aantal kooplieden	Percent	Aantal inboekingen	Percent
1	Gent	105	72,9	200	77,5
2	Aardenburg	13	9	19	7,3
...					
5	Brugge	6	4,1	11	4,2

De belangrijkste handelspartner is veruit Gent gevolgd door Aardenburg en Brugge

Deze vaststelling vindt bevestiging in het "Hamburgische Schuldbuch"(7) dat voor de periode 1288-1330 het volgend beeld geeft:

Aantal inboeken per Vlaamse stad	
1. Gent	76
2. Utrecht	30
14. Aardenburg	7
17. Brugge	6

Reincke gaf ook het verloop in de tijd

Periode	Aantal jaren	Aantal inboeken	<u>Aantal inboeken</u> jaar	Percent
1270-1287	18	-	-	-
1288-1303	16	206	12,9	80
1304-1315	12	33	2,8	13
1316-1343	28	-	-	-

Deze cijfers bevestigen dat het einde van de Vlaamse actieve handel rond 1300 ligt.

b. Hamburgers in Vlaanderen

Hamburg heeft volgens Meesters (8) in 1104 een privilege van Damme gekregen. Hij steunt hierbij op een brief van 1180 waarbij Damme vrijgesteld wordt van tol. Mocht deze datum kunnen bewezen worden dan zou dit een gelukkige vondst zijn en voor Hamburg en voor Damme. Ik stip intussen aan dat 1189 aangenomen wordt als datum van stichting van de haven te Hamburg (9) en dat de vroegste bewijsplaats van handel 1244 is (10).

In 1243 zijn handelaars uit Lübeck en Hamburg bedrijvig in Vlaanderen: Willem, graaf van Holland, belooft bescherming voor deze handelaars en legt ook de tol vast als zij laken uit Vlaanderen vervoeren (11).

Kiesselbach, T., (12) beweert dat Oostkerke in 1247 een los-, stapel- en laadplaats is en steunt hierbij op een oorkonde van Willem van Oostkerke. Deze oorkonde spreekt over een weg die loopt van "oesthouke in Bonem, daar Tolpaerd wilen woende, ... tot binder de poort van den Damme". René De Keyser (13) localiseert deze weg tussen Damme en Vijvekapelle zodat meteen duidelijk wordt dat deze gevolgtrekking verkeerd is.

De onderhandelingen in 1252/1253 met gravin Margareta leren dat de Duitse kooplieden reeds vele jaren te Damme zijn en ze plannen koesteren om een stad te stichten tussen Damme en Mude.

In 1268 laat de gravin de vrije handel toe tussen de Hamburgers en de Vlaamse kooplieden (15).

In een oorkonde van graaf Floris V, graaf van Holland, gedaateerd op 21 september 1277 en waarin men Hamburgse kooplieden tracht aan te trekken, staat:...de handelaars van Hamburg die in Vlaanderen in de haven die het Zwin heet ,... (16)

De rekening van 10 januari 1279 van de baljuw te Gent vermeldt "amborgher biers" onder de goederen onderworpen aan een taks op het vervoer (17).

In 1280-1282 verlaten de Duitsers Brugge voor Aardenburg. Dit verleggen is eigenlijk een drukkingsmiddel om Brugge tot toegevingen te dwingen.

Te Brugge heeft Reinekinus Mornewech uit Lübeck op 1 augustus 1290 150 mark sterling van twee burgers uit Hamburg ontvangen. Hij schrijft een wissel uit betaalbaar 15 dagen na hun terugkeer in Hamburg (19).

In 1306 is er te Brugge een Hamburgersstraat zoals vele auteurs stellen (20). Een auteur leidt daaruit zelfs af dat dit wijst op samenwonen van Hamburgers of op een centrum van hun bedrijvigheid (21). Die ene natie die in Brugge verspreid leeft is nu de Duitse natie (22). Deze stelling is ontstaan uit een verkeerde interpretatie van Gilliodts die schrijft: "Veel straten dragen een naam van vreemde naties. Deze naties ..."er volgt een opsomming van deze naties. De verkeerde volgtrekking is dan dat ALLE vreemde naties hun naam aan een straat gegeven hebben.

In 1308 wordt het loon van de schippers vastgelegd die onder ander bier uit Hamburg van Brugge en Damme via de Lieve naar Gent vervoeren (24).

De Oosterlingen verlaten in 1309-1310 opnieuw Brugge voor Aardenburg. De stadsrekening van Aardenburg draagt sporen van hun aanwezigheid: pres entwijnen (25).

Datum	Dag	Kannen	Miten
31 maart	Maendaghes in de Paesschedaghe	10	20
6 april		2	20
12 april		2	20
4 mei		6	
6 mei		4	
19 mei	Maendaghes in de Sinxendaghe	16	
23 mei		4	

Let op de pieken op de maandag na Pasen en Sinksen.

In de stadsrekening van Brugge in 1334/1335 vindt men "enen bo-
de commende van Hoemburg met lettren tot onser stede"(26)

In 1335 vindt men een onrechtstreeks bewijs van contacten. In-
derdaad Gent, Brugge en andere steden treden op als scheids-
rechter in een geschil tussen enerzijds Lübeck en Hamburg en
anderzijds de stad Staveren, de abt van Staveren en Engelbrecht
van Woldrichem (27).

In 1366 is er een rechtszaak tussen de heren van Gruuthuse en
de stad Damme over bier waarin ook oosters bier genoemd wordt
(28).

In een klacht van de Duitse kooplieden in Brugge op 13 decem-
ber 1372 staat over de Bruggelingen en Sluizenaars: "Vort zo
hebben sy nu eyne wonheyt uppenomen, des er des nicht en was,
zo waner wy unsin haring ende Hamborger beer verkoft hebben to
der Slüs;". Het bier uit Hamburg moet dus reeds enige tijd in
Sluis verkocht worden (29).

Te Gent mocht het bier uit Hamburg op 10 november 1374 niet duurder verkocht worden dan 20 miten de stoop noch uitgevoerd worden (30).

De rechten op het bier die vanaf 13 november 1388 te Sluis gegeven werden, bedroegen voor de Amborgher biere van der grotere tonne 27 grote, van der cleenre int avenant (31).

In 1402 worden in Sluis uitdrukkelijk vermeld: unsere borghere unde der coplude unde der schipperen unser stad Hamborgh (32).

De hanze van Hamburg is sedert lang in Sluis gevestigd zegt een schrijven van 1417: Juwe borgers unde sunderlinges juwe schipheren eine hantzehoff van langhen tiiden ter Sluus gehat hebben (33).

Drie handelaars uit Hamburg die te Sluis gevestigd zijn, gaan in beroep tegen een vonnis geveld te Sluis in 1435 (34).

3. Oostkerke in het zeerecht en de handel van Hamburg

a. Zeerecht

Een eerste gevolgtrekking is dat zich in Oostkerke reders of kooplieden die zelf vervoerder waren, gevestigd hebben. Zee-recht richt zich in de eerste plaats tot reders. Deze conclusie laat zich schragen door de geschiedenis van de handel: Oostkerke in tegenstelling tot Utrecht wordt nergens als handelsplaats vermeld. Brugge, Damme, Aardenburg, Sluis en vooral Gent zijn steden waarmee Hamburg handel drijft dus de plaatsen waar de handelaars zich vestigen.

Een tweede gevolgtrekking is dat Oostkerke een Zwinhaven geweest is. Het einde van Oostkerke als havenstad is duidelijk een stichting van Hoeke tussen 1255 en 1274 waardoor Oostkerke het laatste stuk linkeroever van het Zwin verloor. Ik blijf evenwel met de onopgeloste vraag: Hoe komt dat de versies van de laatste jaren van de dertiende eeuw en van 1301 Oostkerke blijven vermelden? Heeft de kopiist gewoon een vroegere oorkonde overgeschreven?

Het zeerecht doet de stichting van Hoeke wel na 1270 leggen. Het kan toch niet dat de Hamburgers Oostkerke zouden vermelden dat niet aan het Zwin ligt.

b. Handel tussen Hamburg en Vlaanderen

De eerste vermelding van Hamburgers in Vlaanderen dateert uit 1243: vanaf dat jaar kunnen dus reders te Oostkerke verbleven hebben. Pas in 1402 vindt men Hamburgse reders terug: schippersen unser stad Hamborgh verbleven in Sluis en in 1417 schrijven zij dat zij van langhen tiiden eine hantzehoff ter Sluis gehat hebben.

Het is duidelijk dat de Hamburgers in de veertiende eeuw in Vlaanderen gebleven zijn want de handelsgeschiedenis heeft vele bewijsplaatsen achtergelaten. Het is bovendien erg waarschijnlijk dat de Hamburgers gedurende deze eeuw in Sluis verbleven. Argumenten hiervoor zijn:

- De opkomst van Sluis als haven wordt rond 1300 gesitueerd
- De belangrijkheid van Sluis als Zwinhaven geïllustreerd door de belastingen geëist door Frankrijk in het verdrag van Athis-sur-Orge in 1305 (36).

Ardenbourc	12.971 lb	11 s	6 d
Lescluse	13.140	5	2
le Mue	543	-	21
le Houcke	617	6	11
le Monekerede	706	6	11
la ville du Dam	6.466	12	2

- De bevaarbaarheid van het Zwin (37).

Een tekst uit 1320-1340 geeft het volgend beeld: "De zeehaven van Brugge bevindt zich te Sluis, een stad aan het strand van de haven van Brugge, waar alle waren worden geladen en ontscheept op schepen koggen of galeien of andere boten. Deze stad Sluis ligt op een afstand van 3 Vlaamse leghe van Brugge, ongeveer 9 tot 10 mijl. Tussen Sluis en Brugge is er

een stadje Damme, alwaar er een riviertje is dat loopt van Brugge naar Sluis en van Sluis naar Brugge. Van de stad Damme naar Brugge is de afstand 1 Vlaamse leghe, ongeveer 3 mijl".
- Sluis wordt vanaf 1297-1302 vereenzelvigd met het Zwin: haven die het Zwin heet (38)

Deze redenen staven de waarschijnlijkheid dat de Hamburgers Oostkerke verlaten hebben voor Sluis en dit wellicht reeds rond 1300.

c. Gevolgtrekkingen

Het zeerecht en de geschiedenis van de handel laten toe te stellen dat de Hamburgers reeds sinds 1243 in Vlaanderen verbleven. De handelaars te Gent, Brugge en Damme, de reders te Oostkerke, die zij verlaten voor Sluis rond 1300.

d. Andere veronderstellingen

In de literatuur zijn Brugge, Damme en Hoeke als mogelijke uitwijkplaatsen voor de Hamburgse reders voorgesteld.

Jochmann formuleert het zo: de Hamburgers zijn ofwel naar Brugge vertrokken, ofwel deels naar Brugge en deels naar Sluis. Hij komt tot deze gevolgtrekking omdat hij het onderscheid niet maakt tussen reders en handelaars (39).

Damme wordt door von Groote vermeld, evenwel zonder verrechtvaardiging (40).

Hoeke als nieuwe bestemming is het meest genoemd: er is zelfs een discussie rond die veronderstelling (41).

Deze hypothese is wellicht ingegeven door de nauwe band tussen de Hamburgers en de Lübeckers die Hoeke als haven gekozen hebben. Rond 1230 verklaarden beide steden dat zij "hun vriendschap en hun wederzijdse liefde ook in de toekomst willen bewaren" en bij de onderhandelingen van 1252/1253 leiden zij in naam van de Duitse kooplieden de besprekingen met de gravin van Vlaanderen.

Is dit echter een voldoende reden voor de Hamburgers om de Lübeckers naar Hoeke te volgen? Handelsbelangen zullen wel belangrijker zijn en met Stein kan men stellen dat die veronderstelling volledig in de lucht zweeft (43). Ik stip toch aan dat dezelfde Stein in hetzelfde artikel geschreven heeft dat de zetel van de Hamburgers naar Hoeke verlegd schijnt te zijn (44)

Ons medelid Antoon De Smet (45) vertrekt van een artikel van Stein om te stellen dat de Hamburgers zich niet verplaatst hebben van Oostkerke naar Hoeke maar altijd op dezelfde plaats gebleven zijn, namelijk dat deel van Oostkerke dat zich zal afsplitsen als Hoeke. De heer De Smet geeft als argument aan dat het zeerecht gebruiken geeft die dateren van voor de codificatie van 1292.

Inderdaad in het zeerecht zijn oude gebruiken opgetekend die teruggaan tot de Grieken, maar voor deze artikelen die praktische zaken regelen zoals het houden van de hanze, de rechtspleging en zeker geldelijke bijdragen meen ik dat de situatie van het ogenblik opgetekend wordt. Ook kan ingebracht worden dat een plaats die later Hoeke zal worden, Oostkerke is op het ogenblik van het opstellen van het Hamburgs zeerecht; dat geen bewijsplaatsen gevonden zijn van Hamburgse aanwezigheid te Hoeke en dat tenslotte ook het ex-Oostkerkse Mude en Monikerede als vestigingsplaats in aanmerking konden komen.

4. Vergeeten namen

Ik hoop hiermee de vergeten namen uit de maritieme handel Oostkerke en Hoeke, zoals Kiesselbach het stelt (46), een ogenblik uit de vergeethoek gehaald te hebben.

Ter maning dit werk is reeds door Duitsers gedaan, ik heb gewerkt op dezelfde bronnen. Ik heb enkele detailrechtwijzigingen gemaakt. Voor Oostkerke kom ik tot een ander verhaal.

Verwijzigingen

- (1) Reincke, Formen, p. 169 en 170
- (2) Kiesselbach, T., p. 86
- (3) Reincke, Formen, p. 166
- (4) Hanse, p. 48
- (5) Hamburgs, p. 18 en 19
- (6) Reincke, Deutschlandfahrt, p. 70 e.v.
- (7) von Lehe, Schuldbuch, p. 19
- (8) Meesters, p. 6
- (9) Hamburgs, titelblad
von Lehe, Hamburg, p. 15
- (10) Jochmann, p. 58
- (11) Gilliodts van Severen, Estaple, p. 35, nr. 49
- (12) Kiesselbach, T., p. 62
- (13) De Keyser, p. 49
- (14) Bonte, p. 179-187
- (15) Reincke, Deutschlandfahrt, p. 63, 64 en 65
- (16) Van Den Bergh, p. 148, nr. 344
- (17) Gilliodts van Severen, Estaple, p. 59, nr. 78
- (18) Recesse I, p. 8
Vorsterman Van Oyen, p. 7
- (19) Sprandel in D'Haenens, p. 124
Document niet meer in stadsarchief van Lübeck. Archiv der
Hansestad Lübeck, 185/85 Dr. Gr/K1 van 22 februari 1985
- (20) Voorbeelden zijn:
Beuken, p. 33 maar p. 41: "Hanzeaten woonden te Brugge
verspreid"
Jochmann, p. 107
Stein, Genossenschaft, p. 437
- (21) Jochmann, p. 107
- (22) Dollinger in D'Haenens, p. 397
- (23) Gilliodts van Severen, Introduction, p. 439
- (24) Gilliodts van Severen, Estaple, p. 119, nr. 162
- (25) Wijffels, p. 38-43
- (26) Gilliodts van Severen, II, p. 72, Compte de 1334-35
- (27) Hagedorn, p. 761, nr. 986

- (28) de Saint-Genois, p. 510, nr. 1810
- (29) Recesse, I, 2, p. 456, nr. 61c, lijn 22
- (30) De pauw, p. 176, lijn 24
- (31) HUB, 4, p. 409, nr. 953
- (32) HUB, 5, p. 284, nr. 561
- (33) Recesse, I, 6, p. 451, nr 474, lijn 10 en 19
- (34) Gilliodts van Severen, 6, p. 540
- (35) Vermeersch, p. 22
- (36) Gilliodts van Severen, I, p.353
- (37) Pegolotti, p. 239
- (38) Hüpke, Entstehung, p. 78
 HUB, 2, p. 38 en 39
 Ik kan niet uitmaken of in de oorkonde van graaf Floris V van 1277 reeds Sluis bedoeld werd.
- (39) Jochmann, p. 106
- (40) von Groote, p. 91, nota 52
- (41) Kiesselbach, G.A., p. 321
 Kiesselbach, T., p. 62
 Stein, Privilegien, p. 62, Genossenschaft, p. 411
 Zij veronderstellen dat de Hamburgse hanse naar Hoeke verhuist.
 Stein, Genossenschaft, p. 416 schrijft dat die veronderstelling volledig in de lucht zweeft.
- (42) Hamburgs, ,p. 11 en 12, nota 416
- (43) Stein, Genossenschaft, p. 416, nota 416
- (44) Stein, Privilegien, p. 92
- (45) De Smet, p. 13,14 en 15
- (46) Kiesselbach, T., Grundlage, p. 66
- (47) Zin geïnspireerd door Van Houtte, p. 319 en 320

BIBLIOGRAFIE

- BEUKEN, J.H.A., De Hanze en Vlaanderen, Maastricht-Vroenhoven, van Aalst, 1950
- BONTE, Germain, Duitse handelsbetrekkingen met het Zwin. A. Damme in 1252-1253. In: Rond de Poldertorens, 1986, nr. 4, p. 179-187
- DE KEYSER, René, Een verdwenen deel van de Spiegelweg te Oostkerke. In: Rond de Poldertorens, 1984, nr. 2, p. 47-50
- DE PAUW, Napoléon, De voorgeboden der stad Gent in de XIV eeuw (1337-1382), Gent, Annoot-Braakman, 1885
- DE SAINT GENOIS, Jules, Inventaire analytique des Chartes des Comtes de Flandren, Gand, Vanruckegem-Hovaere, 1843-1846
- DE SMET, Antoine, L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monikenrede, Hoeke et Sluis. Etudes d'histoire dédiés à la mémoire de Henri Pirenne. Bruxelles, Nouvelle société d'édition, 1937
- D'HAENENS, Albert, De wereld van de Hanze, Antwerpen, Mercatorfonds, 1984
- GILLIODTS VAN SEVEREN, L. Inventaire des chartes, Bruges, Gaillard
- GILLIODTS VAN SEVEREN, L., Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges, Tome 1. Bruges, Plancke, 1904
- HAGEDORN, Anton, Herausgeber, Hamburgisches Urkundenbuch. Zweiter Band, Erste Abteilung, 1301-1310. Hamburg, Voss, 1911
- HAMBURGS Weg zum Reich und in die Welt. Urkunden zur 750-Jahr Feier des Hamburger Hafens. Hamburg, 1939
- HANSE, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. Berlin, Haude und Spenersche, 1940
- HUB =
- HÖHLBAUM, Konstantin, Bearbeiter, Hansisches Urkundenbuch. Band 1. Halle, Waisenhaus, 1876
- HÄPKE, Rudolf, Die Entstehung von Sluis. HGBll, 1904-1905, p. 63-80
- JOCHMANN, Werner, Der Hamburger Handel im 13. und 14. Jahrhundert. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität Hamburg. Hamburg, 1949
- KIESSELBACH, G. Arnold, Die Konzentration des hansischen Seeverkehrs auf Flandren nach den ältesten Schiffrechten der Lübecker, Hamburger und Bremer und nach den Seebuche. In: Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, VIII. Band, 1910, p. 268-336

KIESSELBACH, Theodor, Grundlage und Bestandteile des ältesten Hamburgisches Schiffrechts. Ein Beitrag zur Geschichte des Norddeutschen Seehandels und Seerechts. HGBll, 1900

MEESTERS, P., De geschiedenis van Sluis. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Dr. A.M. Lauret. Sluis, Stadsbestuur, 1980

PEGOLOTTI, Francescoi Balducci, La pratica della mercatura. Cambridge, The Mediaeval Academy of America, 1936

Die RECESSE und andere Akten der Hansetage von 1256-1430, Leipzig, 1870-1897

REINCKE, Heinrich, Die ältesten Formen des hamburgischen Schiffrechts. HGBll, 1938, p. 166-170

REINCKE, Heinrich, Die Deutschlandfahrt der Flandrer während er hansischen Frühzeit. HGBll, 67/68, p. 51-164

STEIN, Walther, Über die ältesten Privilegien der Deutschen Hanse in Flandren und die ältere handelspolitik Lübecks, HGBll, 1902, p. 51-133

STEIN, Walther, Die deutsche Genossenschaft in Brügge und die Entstehung der deutsche Hanse. HGBll, p. 409-466

VAN HOUTTE, J.A., J.H.A. Beuken, De Hanze in Vlaanderen (boekbespreking). Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden, Deel VI, Afl. 3-4, 1952, p. 319-320

VERMEERSCH, Valentin, Brugge en de zee. Antwerpen, Mercatorfonds.

VON GROOTE, W., De ridders uit Oostkerke en hun gelijken in de 12e en 13e eeuw. Deel II: 1130-1260. Emulatie, CXVIII, 1981, 1-2, p. 81-97

VONLEHE, Hamburg Commercial Treaties from seven Centuries. Hamburg, Holler, 1953

VONLEHE, Erich, Bearbeiter, Das Hamburgische Schuldbuch von 1288. Hamburg, Christians, 1956

VAN DEN BERGH, L. Ph. C., Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Amsterdam, Muller, 186

VORSTERMANN VAN OYEN, G.A., Het Archief van Aardenburg, I. Middelburg, Altorffer, 1889

WIJFFELS, C., De oudste rekening der stad Aardenburg(1309-1310) en de opstand van 1311. Archief, Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, 1950, p. 10-52

De oudste afbeelding die aan het maritieme verleden van Vlaanderen herinnert.

De kelklegende op de romaamse doopvont van de Sint Laurentiuskerk te Zedelgem.